

مرکز پژوهش‌های
مجلس شورای اسلامی

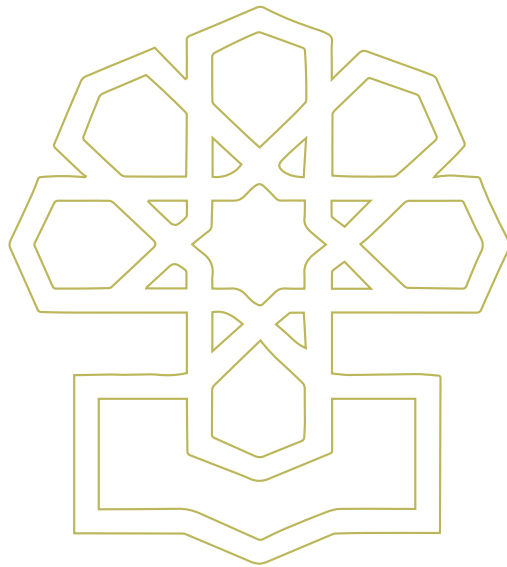
مشخصات گزارش:

دفتر مطالعات آموزش و فرهنگ

شماره مسلسل:
۲۷۰۱۹۳۷۲

تاریخ انتشار:
۱۴۰۲/۸/۱۴

ارتقاء جایگاه سازمانی کمیته «فرهنگی و آموزشی» ستاد مرکزی اربعین و سازماندهی آن ذیل دبیرخانه ستاد

سینا عصاره‌نژاد، جواد صبوری کرج

چکیده

سالانه میلیون‌ها نفر ایرانی در مراسم اربعین حسینی (ع) حضور می‌یابند. این امر مضاعف بر فلسفه وجودی جمهوری اسلامی ایران به عنوان حکومتی شیعی، مسئولیت‌هایی را بر عهده این حاکمیت قرار می‌دهد. گستردگی ابعاد مختلف آیین اربعین موجب می‌شود که عملاً دولت‌ها بدون استفاده از ظرفیت‌های مردمی، توان تأمین لوازم برگزاری آن را نداشته باشند. بنابراین می‌توان به ضرورت وجود ساختاری با ماهیت قرارگاهی که بتواند مدیریت لازم را جهت ایجاد هماهنگی و هم‌افزایی داشته باشد، پی برد. در همین راستا ستادی به نام «ستاد مرکزی اربعین حسینی (ع)» ذیل وزارت کشور تشکیل شد. در میان ۱۷ کمیته تخصصی ستاد و هم‌رده دیگر کمیته‌ها، مسئولیت حوزه‌های فرهنگ، رسانه و آموزش رویداد اربعین به عهده «کمیته فرهنگی و آموزشی» قرار گرفت. در کنار ضرورت عملکرد ستادی این مجموعه، تهیه پیوست فرهنگی برای فعالیت‌های ستاد از دو جهت حائز اهمیت است: از جهت اول، بوم‌پیاپی‌سازی برنامه‌های کمیته‌های ستاد در حوزه‌های مختلف، اعم از امنیتی، حمل‌ونقل و غیره، در کشورهای ایران و عراق، دارای اقتضائات خاص فرهنگی و اجتماعی است. از جهت دوم، موفقیت در سیاست‌ها و برنامه‌های سایر کمیته‌ها در گرو شناسایی ظرفیت‌های بالقوه و خاص فرهنگی و اجتماعی بوم مد نظر است. با توجه به ضرورت عملکرد ستادی کمیته مزبور و همچنین ضرورت تهیه پیوست فرهنگی برای فعالیت ستاد، پیشنهاد می‌گردد که جایگاه سازمانی این کمیته در ساختار ستاد ارتقاء یافته و با مسئولیت سازمان تبلیغات اسلامی، مستقیماً ذیل دبیرخانه ستاد مزبور سازماندهی شود. براساس منطق اسناد بالادستی ستاد، وظایف اصلی این معاونت عبارتند از: تهیه پیوست فرهنگی برای فعالیت سایر کمیته‌های ستاد و عملکرد ستادی جهت مدیریت، سیاست‌گذاری و ساماندهی کنشگران فرهنگی حوزه اربعین.

اظهار نظر کنندگان بیرون از مرکز (سیدمجید مطهری نژاد، هادی غیائی فتح‌آبادی). اظهار نظر کننده داخل مرکز (محمد عبدالحسین زاده) ناظر علمی (موسی بیات). ویراستار ادبی (سیده مرضیه موسوی)

۱. طی سال‌های ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰ به علت همه‌گیری بیماری کرونا، پذیرش زائران خارجی در ایام اربعین حسینی (ع) توسط دولت عراق به حداقل رسید (مسجدی، سفیر جمهوری اسلامی ایران در بغداد، ۱۳۹۹/۰۶/۲۴)

۱. مقدمه

آیین پیاده‌روی اربعین، ابرویدادی است که محبان اهل بیت عصمت (ع) را از اکناف جهان و در موسم اربعین حسینی (ع)، در کشور عراق گرد بارگاه نورانی امام حسین (ع) جمع می‌نماید. با وجود اینکه این ابرویداد در کشور عراق برگزار می‌شود اما محدود به این کشور نبوده و علاقه‌مندان امام حسین (ع) از سراسر جهان به ویژه کشورهای اسلامی و شیعی در این مراسم باشکوه جهانی شرکت می‌کنند. سالانه از ایران نیز میلیون‌ها نفر در این مراسم پرشکوه حضور می‌یابند. در جدول (۱) به آمار زائران ایرانی طی سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۴۰۱ که از سوی مراجع رسمی منتشر گردیده، پرداخته شده است.

جدول ۱. آمار زائران ایرانی آئین اربعین طی سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۴۰۱

سال	تعداد زائران ایرانی	درصد فراوانی زائران ایرانی نسبت به کل زائران اربعین
۱۳۹۳	یک میلیون و پانصد هزار نفر ^۱	۷,۵٪
۱۳۹۴	یک میلیون و هفتصد هزار نفر ^۲	۶,۵٪
۱۳۹۵	دو میلیون و دویست هزار نفر ^۳	۱۹,۶٪
۱۳۹۶	دو میلیون و سیصد و پنجاه هزار نفر ^۴	۲۰,۹٪
۱۳۹۷	دو میلیون و پانصد هزار نفر ^۵	۱۸,۵۱٪
۱۳۹۸	سه میلیون و هفتصد هزار نفر ^۶	۲۴,۲٪
۱۳۹۹	صفر ^۷	کرونا
۱۴۰۰	هشتاد هزار نفر ^۸	۰,۴٪
۱۴۰۱	سه میلیون و پانصد هزار نفر ^۹	۱۶,۵٪
۱۴۰۲	چهار میلیون و پنجاه هزار نفر ^{۱۰}	۱۸,۱۴٪

همین امر، مسئولیت‌های مضاعفی را بر عهده جمهوری اسلامی ایران قرار داده و ایجاب نموده به عنوان حاکمیتی که مفاهیمی مانند زیارت اهل بیت (ع)، قیام عاشورای ابا عبدالله الحسین (ع)، جبهه جهانی مستضعفین علیه ظلم و استکبار و ظهور حضرت مهدی (عج) از مهم‌ترین مؤلفه‌های گفتمانی آن هستند، به تسهیل‌گری در زمینه برگزاری هر چه باشکوه‌تر آن بپردازد. با توجه به استقبال ایرانیان و نظر به ضرورت فراهم نمودن امکانات و تسهیلات لازم در مرزهای استان‌های غربی و تهیه تمهیدات جهت تأمین امنیت، خدمات حمل و نقل، تردد قانونمند و هماهنگی و بهره‌گیری از ظرفیت کلیه سازمان‌ها و دستگاه‌های دولتی و نهادهای عمومی و مردمی برای خدمت‌رسانی به زائرین، حسب مصوبه هیئت وزیران در سال ۱۳۹۴، با موافقت مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) مسئولیت مدیریت و ساماندهی مراسم اربعین از سازمان حج و زیارت منتزع و به وزارت کشور محول گردید و کلیه سازمان‌ها و دستگاه‌های ذی‌مدخل موظف به همکاری با این وزارتخانه گردیدند. سپس در همین راستا و در ذیل وزارتخانه مذکور، ستادی به نام «ستاد مرکزی اربعین حسینی (ع)»^۱، متشکل از ۱۷ کمیته تخصصی با محوریت و مسئولیت وزارتخانه‌ها، سازمان‌ها، نهادهای عمومی و مردمی و نیروهای مسلح در هر کدام از این کمیته‌ها تشکیل گردید و امر مدیریت و ساماندهی بخش ایرانی این رویداد به آن محول شد [۱].

۲. بیان مسئله و آسیب‌شناسی

بر اساس اسناد بالادستی ستاد، اصول حاکم بر فعالیت این ستاد و کمیته‌های آن عبارتند از:

۱. هماهنگی بین بخشی و مدیریت کلان متمرکز
۲. نظم و انضباط و امنیت
۳. اولویت‌بخشی به اقدامات فرهنگی و نرم‌افزاری با هدف ارتقاء و توسعه فرهنگ اربعین
۴. توسعه تسهیلات و خدمات به زائرین در مراسم راهپیمایی اربعین حسینی (ع)
۵. توسعه مشارکت‌های مردمی و فعالیت‌های مردم‌محور
۶. مدیریت مطالبات و انتظارات عمومی از حاکمیت
۷. احترام به حاکمیت دولت عراق و تکریم مردم عراق بعنوان میزبانان اصلی و حفظ ارزش‌ها، سنت‌های آنان و تقویت مرجعیت دینی در عراق
۸. حاکمیت نگاه تمدنی، آینده‌نگر، جهانی و جامع در برنامه‌ها [۱].

۱. طی سال‌های ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰ به علت همه‌گیری بیماری کرونا، پذیرش زائران خارجی در ایام اربعین حسینی (ع) توسط دولت عراق به حداقل رسید (مسجدی، سفیر جمهوری اسلامی ایران در بغداد، ۱۳۹۹/۰۶/۲۴-۶۱۰۲۴۲-<https://iraq.mfa.gov.ir/portal/NewsView/>).

۲. از این پس در گزارش حاضر، به اختصار «ستاد» نامیده می‌شود.

در میان ۱۷ کمیته تخصصی ستاد و هم‌رده دیگر کمیته‌ها که هر کدام در حیطه مسئولیت خود، فهرستی از وظایف و اختیارات را به عهده دارد، مسئولیت حوزه‌های فرهنگ، رسانه و آموزش رویداد اربعین به عهده «کمیته فرهنگی و آموزشی»^۱ قرار گرفته که نهاد متولی آن، بعثه مقام معظم رهبری است [۱]. برخی از وظایف و اختیارات این کمیته عبارتند از:

۱. تهیه و ابلاغ پیوست رسانه‌ای «هماهنگی و اقناع در اطلاع‌رسانی» دستورالعمل ضوابط برگزاری مراسم با همکاری و مشارکت دبیرخانه ستاد و دستگاه‌های عضو کمیته اطلاع‌رسانی؛
۲. پیش‌بینی برنامه‌های جایگزین و جاماندگان اربعین همچون تجربه اربعین سال ۱۳۹۹ در تمامی سال‌ها؛
۳. نظارت و توجیه وعاظ، مجریان، مداحین و غیره با همکاری کمیته اطلاع‌رسانی در جهت نگاه همسو به موضوع اربعین و مصالح دو کشور ایران و عراق و اجتناب از طرح مسائل چالشی و حساسیت‌زای سیاسی و مذهبی؛
۴. بهره‌برداری از امکانات مطبوعاتی، سینمایی، مساجد، ائمه جمعه و جماعات در توسعه و تدوین فرهنگی اربعین با هماهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی؛
۵. نظارت و پایش اقدامات فرهنگی سایر دستگاه‌ها، سازمان‌ها و نهادهای مردم‌نهاد ایرانی که در جمهوری اسلامی ایران و یا خاک عراق فعالیت خواهند نمود و تدبیر برای جلوگیری از انجام هر گونه اقدام خارج از سیاست‌های ستاد؛
۶. ساماندهی، آموزش و اعزام مبلغان، مبلغه‌ها، راویان، قاریان، مربیان، اصحاب هنر و کارگزاران فرهنگی و تبلیغی؛
۷. برنامه‌ریزی برای اجرای برنامه‌های فرهنگی برای حمایت از ایده‌ها، طرح‌های نو و خلاقانه و برگزاری استارت‌آپ‌ها (طرح‌های شتاب‌دهنده)؛
۸. تهیه و تدوین و ابلاغ پیوست‌های فرهنگی و تبلیغی برای موکب‌ها، مرکز بهداشتی و امدادی و کلیه بخش‌های خدماتی و رسانه‌ای و فضای مجازی [۱].

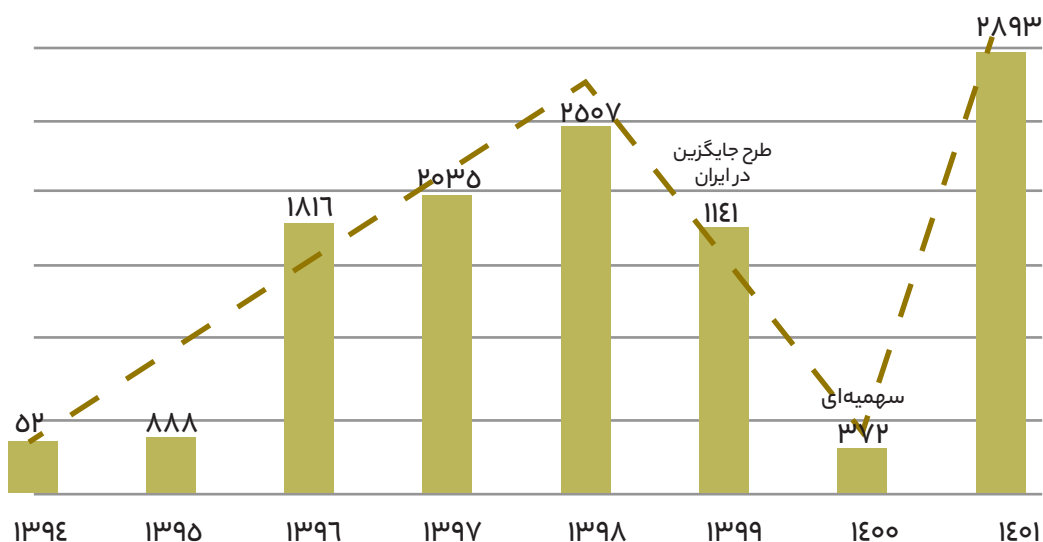
بر اساس منطق حاکم بر اسناد بالادستی ستاد، اساساً این ستاد و کمیته‌های ذیل آن ماهیتی «ستادی» و «قرارگاهی» داشته که این ماهیت و وظایف مترتب بر آن در قالب واژگانی مانند: برنامه‌ریزی، هماهنگی بخشی، مدیریت کلان، اولویت‌بخشی به اقدامات، حاکمیت نگاه تمدنی، تهیه پیوست، ساماندهی و غیره در اسناد بالادستی مربوط به آن (مانند آنچه که در اصول حاکم بر فعالیت ستاد و کمیته‌ها و وظایف و اختیارات کمیته ذکر شد) توصیف شده‌اند. همچنین گستردگی ابعاد مختلف برگزاری آئین اربعین در مقایسه با آئینی مانند حج، موجب می‌شود که عملاً خدمات دولتی و حاکمیتی جوابگوی نیازهای حداکثری برگزاری این آئین سالانه نبوده و دولت‌ها بدون استفاده از ظرفیت‌های بیرون از خود، توان تأمین لوازم برگزاری آن را نداشته باشند. از طرف دیگر، در موسم برگزاری اربعین حسینی (ع)، خیل عظیم مردمی مشتاقان ابا عبدالله (ع) برای خدمت به زوار به میدان آمده و در قالب‌های مختلفی به خدمت‌رسانی پرداخته و به عنوان یکی از اصلی‌ترین بازوهای اجرایی آئین اربعین ایفای نقش می‌نمایند. از این رهگذر می‌توان به ضرورت وجود ساختاری با ماهیت ستادی و قرارگاهی که بتواند مدیریت لازم را جهت ایجاد هماهنگی و هم‌افزایی داشته باشد پی‌برد و همانطور که بیان شد، ستاد و ارکان آن با همین رویکرد و دغدغه شکل گرفتند. بنابراین ماهیت کمیته فرهنگی و آموزشی اربعین نیز که ذیل ستاد مرکزی اربعین تعریف شده است را می‌توان ماهیتی قرارگاهی دانست که اقتضات «عملکرد قرارگاهی» (مانند کثرت کنشگران حاکمیتی و مردمی حوزه فرهنگ اربعین و ضرورت ساماندهی و ایجاد همگرایی بین این کنشگران) بر آن نیز مترتب است.

شرایط ویژه کلان‌زیست‌بوم فرهنگی اربعین و ماهیت اصالتاً فرهنگی این حرکت را می‌توان به عنوان مهم‌ترین دلایل ضرورت اتخاذ رویکرد ستادی در حوزه فرهنگ اربعین و همچنین تهیه پیوست فرهنگی برای سایر کمیته‌های ستاد دانست. برخی دیگر از این دلایل که به ماهیت فرهنگی اربعین باز می‌گردند، عبارتند از: ۱- کثرت و تنوع^۲ بازیگران حوزه فرهنگ و رسانه اربعین (اعم از دولتی و مردمی). در این راستا نمودار (۱) تعداد مواکب دارای پروانه راطی سال‌های ۱۳۹۴ تا ۱۴۰۱ نشان می‌دهد. این آمار در کنار آمار ارائه‌شده از زوار اربعین، بیانگر رشد بسیار سریع حرکت اربعین، طی سال‌های اخیر بود است.

۱. از این پس در گزارش حاضر، به اختصار «کمیته» نامیده می‌شود.

۲. برای نمونه، رک: B2n.ir/k03089

مأخذ: ستاد بازسازی عتبات و عالیات، ۱۴۰۱/۰۷/۱۹

۲- فعالیت‌های فرهنگی فرقه‌های انحرافی در آئین پیاده‌روی اربعین [۲]؛ ۳- حضور جریان‌های فکری تفرقه‌افکن مانند تشیع انگلیسی در آئین پیاده‌روی اربعین که موجب تضعیف وحدت میان شیعه و سنی می‌گردد؛ ۴- مشکلات میان فرهنگی ایران و عراق که حاصل از عدم شناخت کافی از فرهنگ مردم عراق بوده، منجر به سوء تفاهم‌های فرهنگی شده که می‌تواند زمینه‌ساز اختلافات گردد؛ ۵- بازنمایی ضعیف آئین پیاده‌روی اربعین برای جهانیان و پیش دستی رسانه‌های غربی در ارائه تصویری مخدوش و به شکل تحریف شده؛ ۶- مشارکت بی برنامه، موازی کاری سیاستی و اجرایی و در نتیجه اتلاف سرمایه‌های مالی و انسانی^۵. همه این امور بیانگر ضرورت عملکرد ستادی و فعال حوزه فرهنگ اربعین است.

با توجه به نکاتی که ذکر شد، ماهیت اصالتاً فرهنگی و ضروریات و اقتضات آئین پیاده‌روی اربعین، به شکل پیوست فرهنگی باید در تمامی ابعاد این آئین، که هر کدام از کمیته‌های ستاد نمایندگی بخشی از این ابعاد را به عهده دارند، متجلی بوده و بر این ابعاد نظارت داشته باشد و فقط در قالب یک کمیته و در عرض سایر کمیته‌های ستاد خلاصه نشود. در این مجال، توجه به پیوست‌نویسی فرهنگی برای فعالیت سایر کمیته‌های ستاد مرکزی اربعین از دو جهت قابل توجه است:

از جهت اول، بوم پیاده‌سازی برنامه‌های کمیته‌های ۱۶ گانه ستاد مرکزی اربعین در حوزه‌های مختلف، اعم از امنیتی، حمل و نقل، خدمات شهری، اسکان و تغذیه، زیرساخت و غیره، هم در ایران و هم علی‌الخصوص در کشور عراق، دارای اقتضات خاص فرهنگی و اجتماعی و وابسته به همان بوم است. بدین معنا، اقتضات فرهنگی و اجتماعی بوم مزبور هم در دستیابی به اهداف اصیل فرهنگی کل آئین مورد نظر تأثیرگذار بوده و هم در دستیابی به اهداف خاص برنامه‌های مربوط به هر کدام از کمیته‌های ستاد.

در اینجا است که جهت دوم ضرورت توجه به پیوست‌نویسی فرهنگی و اجتماعی سیاست‌ها و برنامه‌های سایر کمیته‌های ستاد نیز خود را نشان خواهد داد. بدین صورت که موفقیت در سیاست‌ها و برنامه‌های سایر کمیته‌ها در گرو شناسایی ظرفیت‌های بالقوه و خاص فرهنگی و اجتماعی بوم مدنظر، علی‌الخصوص بوم کشور عراق است.

بر اساس بررسی‌های صورت گرفته^۶، علی‌رغم ضرورت عملکرد ستادی کمیته (بر اساس اسناد بالادستی این ستاد و همچنین ماهیت آن)، کمیته مزبور چنین عملکردی نداشته و عملاً فعالیت آن را در طول سال‌های شکل‌گیری می‌توان در سطحی اجرایی و معطوف به کنشگری میدانی و در یک کلام غیر ستادی مشاهده و ارزیابی نمود^۷. برای مثال بر اساس این گزارش‌ها نمونه‌هایی از اقدامات کمیته مزبور در طول مدت فعالیت خود عبارتند از: روایتگری مسائل فرهنگی، آموزش کنشگری فضای مجازی با حضور فعالان رسانه‌ای، حضور مبلغین، برپایی نماز جماعت، فضا سازی اربعین، معرفی شهدا، مهارت‌های کودکان، نوجوانان، هنرمندان، حسینیه اربعین در پایانه مرزی مهران و تولید محتوا^۸.

1. <http://www.shabestan.ir/detail/News/1222740>

2. <https://hawzah.net/fa/Article/View/97168/>

3. [B2n.ir/x23645](https://b2n.ir/x23645)

4. <https://www.smhi.ir/index.php/note/item/472352-34-08-24-12-6->

5. <https://www.alarbaeen.ir/News/Show/7436>

۶. مصاحبه با مسئولین ستاد و اخذ داده از ایشان، پیرو نامه به شماره ۹۳۷ و نامه به شماره ۵۱۰۶.

۷. برای نمونه: رک.

8. <https://b2n.ir/t11389> و <https://b2n.ir/g70476> و <https://b2n.ir/f45456>

8. <https://b2n.ir/m46437>, <https://hajj.ir/fa/117318>

۳. ارائه پیشنهاد

با توجه به ضرورت اتخاذ رویکرد ستادی، تهیه و تدوین و اجرای پیوست فرهنگی حاکم بر اقدامات و فعالیت‌های کمیته‌های ۱۶ گانه ستاد، پیشنهاد می‌شود؛

«جایگاه سازمانی «کمیته فرهنگی و آموزشی» ستاد مرکزی اربعین در ساختار این ستاد ارتقاء یافته و با عضویت مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه، سازمان صدا و سیما، معاونت فرهنگی و اجتماعی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، سازمان حج و زیارت، بعثه مقام معظم رهبری، جامعه المصطفی العالمیه، مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی و مجمع جهانی اهل بیت (ع) و با مسئولیت سازمان تبلیغات اسلامی، مستقیماً ذیل دبیرخانه ستاد مزبور سازماندهی شود. همچنین پیشنهاد می‌شود که مصوبات سایر کمیته‌ها در دبیرخانه ستاد، به جهت رعایت اقتضات فرهنگی و اجتماعی، پیش از ابلاغ به تأیید کمیته فرهنگی و آموزشی برسد».

منابع و مآخذ

- [۱] دبیرخانه ستاد مرکزی اربعین، «دستورالعمل مدیریت و ساماندهی زائرین اربعین حسینی (ع)»، تهران، ۱۴۰۱؛ ص: ۵، ۷، ۸، ۲۶.
- [۲] تاج‌بخش، غلامرضا. «آسیب‌های پیاده‌روی اربعین حسینی: بررسی جامعه‌شناختی». نشریه شیعه پژوهی. دوره ۸. شماره ۲۲. ۱۴۰۱؛ ص: ۱۳۱.